

O KRITERIJIH PRAVILNOSTI V KNJIŽNI SLOVENŠČINI

(Konec)

Današnja slovenščina je rezultat mnogostoletnega razvoja našega jezika, in to ne samo njegovega slovničnega sestava in besedišča, temveč tudi funkcij, ki jih je kot sredstvo za sporazumevanje dobivala ali zgubljala v posameznih obdobjih. Knjižni jezik je tesno povezan z nacionalno politično in kulturno zgodovino, zato njegov položaj v jezikovni skupnosti ne ostane brez vpliva na njegovo podobo. Za slovenščino so bila izredno pomembna takšna zgodovinska dejstva, kakor je bila izguba lastne državnosti, pomanjkanje močnega slovenskega političnega in kulturnega centra, tujejezičnost imovitih slojev, prosvetljenstvo s svojim družbenim in ekonomskim ozadjem, germanizatorski pritisk in poskusi jezikovnega približevanja drugim Slovanom, politična združitve z ostalimi narodi Jugoslavije itd. Vse to in še mnogo drugega je pustilo svoj pečat v jeziku in tempu njegovega razvoja. Objektivni činitelji, ki nam niso bili naklonjeni, so bili vzrok, da se je naš knjižni jezik razvijal s težavami in zakasnitvijo, da je slovenski bralec razen nepomembnih izjem šele v tretjem stoletju po izidu prve slovenske knjige začel dobivati v roke tekste s posvetno vsebino in da je naš jezik potem polagoma in šele od konca prve svetovne vojne pospešeno prevzemal nove funkcije, s tem pa tudi nove možnosti za razvoj. Tako je morala v zadnjih dve sto letih napraviti slovenska pisana beseda pot od molitvenikov preko praktično-poučnih beril za kmeta do najsubtilnejših pesniških izpovedi in razpravljanj o najbolj zapletenih problemih sodobne znanosti.

V zvezi z nastajanjem slovenske umetniške literature, znanstvenih del in publicistike ter prodiranjem slovenščine v urade in poslovno življenje se je knjižni jezik bogatil z novimi izrazi, obenem pa si je vsako teh področij tudi z načinom uporabe jezikovnih sredstev oblikovalo določene specifičnosti, ki so značilne samo zanj. Te specifičnosti — predvsem so leksikalne in sintaktične — so podlaga jezikovnim stilom. Čim bolj je jezik kultiviran, tem bolj se je sposoben prilagajati vsaki svoji funkciji, in obratno, čim več funkcij dobiva jezik, tem bolj se kultivira, tem več stilov si ustvari. Osnovnih stilov bi lahko našteali pet. To so umetniški, znanstveni, poslovni, publicistični in konverzacijski stil.*

Sredstva umetniškega stila so naravnost neomejena. Lahko se poslužuje vseh ostalih stilov, še več, tudi neknjižnih jezikovnih tvorb (narečij, pogovornega jezika ipd.), arhaizmov in celo tujih jezikov, z edinim pogojem, da so funkcijsko upravičeni, to je uporabljeni zato, da izrazijo ali podkrepijo določeno zamisel. Umetniški stil ni enoten. V ljudski povesti je drugačen kakor v odi, v psihološkem romanu drugačen kakor v gazeli. Skupno je le podajanje resničnosti z umetniškimi sredstvi, to je na način, ki v drugih jezikovnih stilih ni v navadi.

* Nekateri ločijo samo umetniški in neumetniški stil, drugi razlikujejo umetniški, strokovni in pogovorni stil, tretji dodajajo še publicističnega, četrty govoriyo o strokovnem, novinarskem, govorniškem, uradnem, družabnem in umetniškem stilu itd. (Prim. še recenzijo R. Stefanove o poljski stilistiki v tej in prejšnji številki JIS.) Seveda bi se dalo oporekati tudi naši razdelitvi, ki je precej pogosta v sovjetskih konkretnih stilističnih delih (Jedlička, *Nové sovětské práce o otázkách stylu a stylistiky*, Slovo a slovesnost, 1954, 69).

Tudi drugi stili niso enotni. V znanstvenem stilu ima na primer jezik zakonov nekatere posebnosti v primeri z jezikom znanstvenih razprav, mnogo pa je tudi skupnega. Za znanstveni stil so značilni strokovni izrazi in zaradi narave predmeta težnja po eksaktnem, stvarnem in jedrnatem izražanju. Temu ustrezajo samostalniške konstrukcije, dolga in številna podredja in raba pasiva. Znanstveni stil se izogiba lokalizmom, besedam in oblikam s čustveno obarvanostjo in drugim jezikovnim sredstvom, iz katerih je čutiti avtorjevo osebo, ker se to ne bi skladalo s strogo objektivnostjo ali splošno veljavnostjo ugotavljanjih dejstev.

Poslovni stil, ki ga uporabljajo pri svojem delu uradi in podjetja (akti, naznanila, vabila, okrožnice, formularji, korespondenca, pogodbe itd.), ima z znanstvenim stilom skupno — samo v manjši meri — brezosebnost, jezikovna sredstva pa so siromašna, njih raba vsaj v slovenščini največkrat okorna in včasih tudi napačna, posebnost pa so številne stalne fraze, tako imenovani klišeji.

Publicistični stil, t. j. jezik poljudne znanosti in časopisov, ima z znanstvenim stilom sicer lahko skupno tematiko, cilj pripovedi pa je drugačen: informacija, pouk, agitacija. Medtem ko so znanstvena dela namenjena ozkemu krogu strokovnjakov, računajo v publicističnem stilu pisani teksti na širše občinstvo in hočejo biti splošno razumljivi. Zato je ta stil svobodnejši v izbiri jezikovnih sredstev, vendar ne sme prestopiti okvira, ki mu ga odrejata cilj in ozir na bralce.

Konverzacijski stil tvori nekakšen most med jezikom knjig in pogovornim jezikom. Je kultiviranejši od tega in manj »učen« od onega. Besedišče je preprosto, stavki niso dolgi in priredja so običajnejša kakor podredja. Ta stil je tipičen za govorjeno besedo v zadevah vsakdanjega življenja med izobraženci, v nepripravljenih diskusijah s široko tematiko, pa tudi v odrskih delih in filmih. Posamezni elementi pogovornega jezika dajejo konverzacijskemu stilu domačnost, neprisiljen izraz. Ker je v knjigi jezik pod vplivom tradicije in zato nagnjen k arhaiziranju, se večina jezikovnih sprememb pojavi najprej v konverzacijskem stilu — pravi njih začetek je lahko in večinoma tudi je v drugih jezikovnih tvorbah — in šele od tod polagoma prodirajo v knjigo kot slovnični spodrsaljaji in dublete, dokler jih ne usvojijo tudi normativni jezikovni priročniki. Proučevanje konverzacijskega stila zasluži zaradi tega še prav posebno pozornost jezikovnih teoretikov.

Jezikovni stili so potemtakem odraz funkcij, ki jih dodeljuje družba jeziku. Čim več funkcij ima knjižni jezik, tem več leksikalnih in sintaktičnih sredstev potrebuje, bolj se razvija. Zato je zgodovina knjižnega jezika v bistvu zgodovina jezikovnih stilov.

Prve pogoje za nastanek stilov v slovenskem knjižnem jeziku je prineslo prosvetljenstvo z razširitvijo uporabe slovenščine na posvetno literaturo, zlasti pa prizadevanja Zoisovega in še bolj Prešernovega kroga, da bi slovenski knjigi utrlj pot do odtujenega meščanstva in izobraženstva. Tak program je zahteval od jezika sposobnost, služiti drugačnim kulturnim potrebam, kakor jih je imel kmet, do tedaj poleg duhovščine edini bralec slovenskih knjig. Takšna prizadevanja bi se utegnila zdeti komu pred 130 leti naravnost fantastična, če pomislimo na Čopovo razmišljanje v abecedni vojni, ko pravi: »Samo če se jezik polagoma uvaja v višje življenje in znanstvo, ga je možno pravilno gojiti in dograditi. Prav tega pa manjka kranjsko-slovenskemu jeziku v večji meri kakor

kateremukoli drugemu slovanskemu (izvzeta je nemara lužiška srbščina); o tem se lahko vsak sam prepriča, če poskusi napisati v olikanem slogu ne morda kako znanstveno delo, ampak navadno pismo . . . » (Čop, Izbrano delo. Cv. iz dom. in tujih logov, 1935, 50.) Čop očita pisateljem, da se niti ne trudijo najti vsebini svojega pisanja primeren stilni izraz: »...njim se zdi opravljeno že vse, če kmečko govorico, kakršna je, čim natančneje prenesejo v knjigo. Zato rabijo v svojih spisih izraze in rečenice, ob katerih se spotika celo zdravi čut kmeta samega, ker pogreša izraza, ki bi bil dostojanstvu predmeta primeren.« (Istotam, 50—51). V pismu Čelakovskemu 14. marca 1833 pa čisto določno pokaže na janzeniste, katerim »se zdi vsako pisanje, ki se ne ozira na potrebe kmeta, . . . vsaj nepotrebno . . . Ti ljudje mislijo, da je jezik že zadostno dograjen, če lahko pišejo v tem jeziku katekizme in molitvenike.« (Istotam, 38—39.)

Med takimi nazori in današnjim »ljudskim« jezikom kot idealom je sorodnost na dlani. Poveličevanje »ljudskega« jezika je objektivno vsekakor nasprotovanje usposabljanju slovenščine »za višje življenje in znanstvo«. Zato pada na purizem vsaj del krivde, da je jezikovna stilistika najbolj neobdelano področje slovenskega jezika in da se tudi v praksi premalo pazi na stilno vrednost besed in sintaktičnih kategorij.

Knjižna slovenščina je sicer izšla iz narečja, iz živega ljudskega govora, toda čim bolj so rasle njene funkcije, tem bolj se je oddaljevala od svojega izvora. Danes sta knjižni in »ljudski« jezik dve jezikovni tvorbi. Vsaka ima svojo funkcijo, zato bi bilo zgrešeno, če bi v enem ali drugem videli ideal, ki naj bi se posplošil. Medsebojni vplivi so sicer mogoči in jih tudi zapažamo, ne smemo pa jim pripisovati posebnega pomena. Kakor ne more ne ta ne oni služiti drugemu za kriterij pravilnosti, tako tudi tipična jezikovna sredstva posameznega stila (n. pr. umetniškega, kakor se to večkrat dogaja*) ne morejo biti za zgled drugim stilom.

Medtem ko slovnica jasno in podrobno ugotavlja pravila in zakonitosti, ter pravopis in pravorečje prav tako dajeta natančna navodila, pa veljajo za izbor in način uporabe jezikovnih sredstev, torej za področje stila, le nekatere manj precizirane določbe. To je seveda razumljivo, če upoštevamo, da se dá ista stvar povedati na več načinov, odvisno od osebe, ki pripoveduje, snovi, ki se obravnava, in občinstva, h kateremu se obračamo. Pa ne samo to. Tudi ena in ista oseba lahko pod enakimi pogoji, to je v okviru istega osnovnega stila, uporabi različne možnosti. Zato nas zlasti v umetniških stvaritvah zanima tudi individualni stil avtorja in stil posameznih njegovih del.

Stilne slabosti se javljajo pri piscih, ki imajo premalo izostren občutek za adekvatnost izraza vsebini in namenu teksta, ali z drugimi besedami, ki brez funkcijske upravičenosti uporabljajo specifičnosti enega stila v tekstu, ki zahteva drug stil. Tako n. pr. v uradnem dopisu ali znanstveni razpravi niso primerni familiarni izrazi, v dnevnem časopisju ni mesta malo znanim tujkam, dolgim in kompliciranim stavkom itd. Za vse to sicer ni natančnih predpisov in tudi iz slovnic se tega ni mogoče naučiti. Toda medtem ko adekvatno rabljenega jezikovnega sredstva sploh ne opazimo, zbudi neadekvatno sredstvo našo pozornost, prav tako kakor slovnična ali pravopisna napaka. Mešanje spe-

* Prim. tudi trditve v Slovnici 1956, češ da razvoj knjižnega jezika »določuje ne samo ljudski govor, marveč tudi raba najboljših pisateljev«. Če je bilo pred mnogimi desetletji kaj resnice na tem, za današnji čas to gotovo ne velja. Korektor pri količkaj pomembnem časopisnem podjetju lahko bolj vpliva na knjižni jezik kakor še tako slaven pisatelj.

cifičnih sredstev različnih stilov izdaja torej slabega stilista. Dopustno je samo v umetniških delih, če je funkcijsko upravičeno.

Da je v pogledu stilne vrednosti jezikovnih sredstev v našem knjižnem jeziku premalo jasnosti, naj pokažejo trije primeri iz časopisnega stila. Lani se je v okviru radijskih jezikovnih pogovorov neki novinar zavzemal za to, da bi naš dnevni tisk poživil z ljudskimi rečenicami, torej nekako takole: s prebujenimi ljudstvi v kolonijah ni dobro češenj zobati; blokovske države se držijo svojih metod kakor pijanec plotā, in podobno. Na srečo se naši časopisi za ta predlog niso ogreli. Pač pa niso osamljeni takšnile stavki, značilni za znanstveni stil, toda nesmiselno zamotani: »V neskončnost pač ni mogoče pritrjevati politiki, ki je, resnici na ljubo, za sedaj po sili razmer in hotenja, razviti tu na Krasu turizem, taka, da človeku še plača, če se le odloči in gre občudovat naravne lepote.« (Ob stagnaciji obiska v Škocjanskih jamah. Delo, 19. 12. 1961.)

Zelo ilustrativna je adverbialna raba kratkega infinitiva *môč* v naših časopisih, ker se z njo greši v več pogledih. V obliki *moči* se ta besedica kot sinonim za *mogoče* v knjigi že dolgo rabi. Če jo srečujemo razmeroma redkokdaj, kljub temu, da je enako kakor *mogoče* nevtralna, to se pravi primerna v vsakem stilu, je to pač zato, ker bi jo prvi hip lahko zamenjali s samostalnikom *môč*, *moči*. Takih besed pa se rajši ogibamo. Naši klasiki so jo včasih zapisali. N. pr. Jurčič: »Ni bilo moči ogniti se Neži.« (Cvet in sad. ZD VII. DZS 1953, str. 260.) Kersnik: »... tako da ni bilo moči videti skozi njo.« (Otroški dohtar. LZ 1887, str. 658.) Na isti strani jo rabi še enkrat, toda s strešico: »... in urno, kolikor mu je bilo môči, stopil na cesto.« Stritar: »Brez potrebe nam oživljajo in vrivajo stare besede in oblike, katerih poprijeti se nam ni moči.« (Z 1879, str. 158.) Tavčar: »... sedaj pa, ko je Elvira dorasla, ni moči več krotiti hudobnih jezikov.« (Cvetje v jeseni. LZ 1917, str. 186.) Zanimivo je, da ima Tavčar v rokopisni varianti na tem mestu *moč* (ZD VI. DZS 1956, str. 297) in je torej oblika z -i najbrž popravek Zvonovega urednika. Prešeren je v svojih Poezijah vseskozi pisal *moč*, Levstik pa je v Klasju 1866 takim oblikam povsod dodal apostrof (v Ukazih, v četrti gazeli in v 13. kitici Krsta). V prislovni rabi se infinitiv *moči* že kakih sto let občuti kot knjižna oblika, podobno kakor *peči*, *reči*, *leči*, *seči*, *tolči* itd. Zato imata Pleteršnik in Glonar samo obliko z -i, četudi se je tuintam pisala tudi oblika brez njega. Kratki infinitiv *môč* je kakor vsi kratki infinitivi značilen za pogovorni jezik in konverzacijski stil. Po zdaj veljavnih pravopisnih načelih kratki infinitivi v knjižnem jeziku niso dovoljeni in je torej pisava *moč* grobo kršenje pravopisnih načel knjižne slovenščine in neutemeljeno in zato neupravičeno prenašanje elementov pogovornega jezika oz. konverzacijskega stila v časopisni stil. Oblika *môč* je možna samo v govoru, kjer s svojim širokim kratkim o-jem tudi ne daje povoda za dvoumnost. Nekaj let pred ukinitvijo *Ljudske pravice* pa se je nenadoma pojavila v tem dnevniku. Tako rekoč čez noč je iz njenih rubrik izginil običajni prislov *mogoče* in bil dosledno nadomeščen z *moč*. Ta oblika je potem prešla (najbrž s svojim začetnikom) v *Delo* in tudi v nekatere druge časopise, kjer se z neverjetno vztrajnostjo ponavlja iz dneva v dan, iz članka v članek: »Mir je moč zagotoviti samo z miroljubnimi sredstvi«, »V kratkem je moč pričakovati sklenitev novih pogodb« itd. itd. Nepojmljivo je, da novinarji dopustijo takšno samovoljo in nasilje nad jezikom. Že zaradi večnega ponavljanja se mora tej sicer malo rabljeni besedi upreti tudi manj razvit jezikovni čut, kakor pa ga smemo zahtevati od ljudi, ki jim je pisanje poklic. Kako nepismeno zveni zaradi tega prevod pasusa iz Titovega govora

v ganskem parlamentu: »Ali je moč po vsem tem dopustiti, da bi se ponavljali podobni zakulisni manevri...? Seveda ni moč, ker bi bilo to konec OZN.« (Delo, 3. marca 1961.) Ali pa takle stavek: »Obeh ni moč imeti za zmagovalki, ne ene ne druge pa ni moč imeti za poraženo.« (Delo, 15. marca 1962.) Če kdo v naglici piše površno, je to nekako razumljivo, toda neodpustljivo je, iz vprav bolesterne zaverovanosti v neko besedo pisati izmaličen jezik. Neštetokrat bralcu tudi po nepotrebnem otežujejo razumevanje teksta, ker se šele naknadno zave, kaj »moč« pravzaprav pomeni, n. pr.: »Govori predstavnikov izvenblokovskih držav... kažejo, da se je moč številnih vprašanj, ki so bila videti nerešljiva, ob skupni pripravljenosti in dobri volji lotiti na način, ki bi omogočil njih uspešno rešitev.« (Delo, 24. marca 1962.) Ker imajo časopisi s svojo razširjenostjo danes nedvomno največji vpliv na knjižni uzus, se ne smemo čuditi, da so začeli rabiti obliko *moč* že tudi nekateri pisatelji. Tako beremo n. pr. pri Kocbeku, ki mu sicer ne moremo očitati, da se ne bi znal izražati, takšno le okorno formulacijo: »... kako naj jih razumem, kajti moč jih je razložiti na razne načine...« (NSd 1961, str. 1074.) Podporo takemu pisanju pa daje SP 1950, ki je iz neznanega vzroka dovolil kratki infinitiv *môč* kot dubleto k *moči*, še preden je to postalo časopisna moda. Zaradi enakšne pisave samostalnika *môč* pa se tuintam kratki infinitiv že izgovarja z dolgim ozkim o-jem, s čimer se zmeda prenaša tudi v govor.

Po tem ekskurzu na področje jezikovne stilistike, ki nam s svoje strani osvetljuje nevzdržnost purističnih kriterijev pravilnosti, nam preostane še tretja značilnost purizma, zapostavljanje movejših besed za starejšimi.

Kakor je vse, kar ima svoj začetek, neizprosno zapisano staranju in končno smrti, tako imajo tudi jezikovna sredstva določeno življenjsko dobo. Slovenščina je nekatere izraze ohranila skozi vso svojo zgodovino do današnjega dne, drugi se nekaj časa rabijo, morda sčasoma spremenijo svoj pomen, svojo funkcijo, nekoč pa zastarijo. Nehajo se rabiti, ker izginejo predmeti ali pojmi, ki jih označujejo, ali pa dobe drugačna imena, ki spočetka tekmujejo s prvotnimi kot sinonimi in postanejo značilnost mlajše generacije ali določenih slojev, prejšnje pa se polagoma umaknejo v pasivni besedni fond, to se pravi med besede, katerih pomen je znan, a so prišle iz rabe, in končno nanje popolnoma pozabimo. Pa ne samo besede, tudi besedotvorni elementi se »postarajo«, s tem da postanejo neproduktivni, in cele kategorije oblik izginjajo. Slovenščina je zgubila večino samostalniških sklanjatvenih tipov, vokativ, imensko sklanjatev pridevnikov, nekatere čase in participe itd. Izrazna moč slovenščine s tem ni bila niti najmanj prizadeta, kajti noben jezik ne opusti sredstev, ki so mu potrebna. Nekateri jeziki nimajo sklanjatve, dvojine, spola, infinitiva, glagolskega vida itd., drugi imajo številne sklanjatve in čase, dva ali tri spole in najrazličnejše druge oblike. Poznamo celo jezike, ki imajo štiri števila. Ni najbolj popoln tisti jezik, ki ima najbolj komplicirano oblikoslovje, ampak tisti, ki brez težave lahko vse izrazi. Če se torej pri nas včasih graja opuščanje pluskvamperfekta in raznih participov, češ da se s tem jezik siromaši, je to v najboljšem primeru ostanek jezikovne romantike. Načelno vztrajanje pri zastarelih jezikovnih sredstvih pa ima svoj izvor v idejnih konceptih, katerih izraz je purizem. Kriterij za pravilnost jezikovnega sredstva ne more biti njegova starost, ampak vedno le ustreznost njegovemu namenu — čimboljšemu sporazumevanju.

Obramba arhaizmov je pri nas stara kakor drugi puristični kriteriji. Matevž Ravnikar je v predgovoru k *Zgodbam* leta 1815 opravičeval zastarelo

rabo participov na -vši, zaradi katere si ga je privoščil Prešeren z epigramom, med drugim s pojasnilom, da »tako govore vsi drugi Slovenci (t. j. Slovani — B. U.), tako so naši krajnski spredniki vsi govorili, kar se iz starih nekdanjih bukuv pokaže, tako je sveti Ciril pred devetimi vekmi ali devet sto letmi še pisal v našim jeziku«. Z umetnim podaljševanjem življenja zastarelim jezikovnim sredstvom se brez potrebe povečujejo razlike med živo in običajno knjižno rabo.

Koliko ljudi, ki uporabljajo knjižno slovenščino, se zaveda, da je v soznačnicah sposoben in zmožen, nada in upanje, hraber in pogumen, pester in pisan, vzor in zgled, beden in reven itd., prva manj vredna od druge, in sicer zato, ker je mlajša? »V vseh teh primerih, ki še daleč niso izčrpani, imamo opraviti s pari dublet, ki izražajo natančno isti pojem; nasproti stvarno popolnoma nepotrebnim in zgolj asimilacijskim knjižnim izposojenkam stojijo stare domače besede ali stare ljudske izposojenke, ki jih ljudstvo uporablja že dolga stoletja.« (NS 1950, 951.) Ni dvoma, da po tem kriteriju noben Slovenec ne bi mogel pisati dobre slovenščine, med jezikoslovci pa bi nastala neskončna akademska prerekanja o starosti in mladosti besed, ki ne bi nikamor pripeljala.

Toda kriterij, ki dosledno presoja pravilnost po starosti, postane nazadnje nezaupljiv do današnje knjižne slovenščine sploh. In tako beremo v nekem članku o nedoločniškem predmetu v zanikanih stavkih: »Vprašanje je pa, ali je jezikovni občutek današnjih pišočih ljudi tako zanesljiv, da bi se smeli po njem ravnati, ko pa govori raba pri naših starejših pisateljih za genitiv.« (JiS V, 255.) Znajdemo se v slepi ulici, iz katere je izhod samo v jeziku dedov. To pa pomeni, učiti se slovenščine kakor tujega jezika. Bil bi sicer še drug izhod. Tudi tega nam pokaže avtor, ko pravi: »Po moji sodbi nikakor ne gre, da bi se v slovničnih rečeh ravnali po današnjem občutku šolanih ljudi. Kaj vse je za tak občutek danes pravilno! Današnji izobraženec nima več občutka, kaj je ljudsko, kaj izposojeno, kaj narejeno. Poslušajmo rajši preprostega Slovenca...« (Istotam, 256.) Iz tega sledi: šola in izobrazba sta za knjižni jezik pogubni in hudo nápak je, da ne hodimo za Prešernovim Pisarjem.

Žal je k arhaiziranju nekoliko nagnjena tudi *Slovenska slovnica* 1956, da se omejimo samo na zadnjo izdajo. Nekaj slučajno pobranih primerov: enajsta ura ne mini (str. 162), šesto uro enkrat (162), glagoli, kakor so zadoščevati, nanzanjevati, posojevati, obsojevati, nameščevati, sporočevati (199), spregatev bodem, bodeš kot enakovredna dubleta k bom, boš (185, 201), prislovi navdan, dosegamal (245), nedeljski oblečen (245), adverbialni komparativi glaje, globoče, kašnje, laglje, meče (247), v kratih plačati (253), proti sebi je mleko dražje od masla (268) itd. Ali pa takšna opozorila: »Samostalnike s premičnim poudarkom (gre za tip polje — B. U.) smeš sklanjati tudi po zgledu mesto, vendar se zavedaj, da s tem siromašimo slovensko starino in živo ljudsko izgovarjavo« (104). In še na str. 190: »Danes se smejo rabiti tudi mlade oblike *usahnjjen*, *zamrznjen*, *otrpljen*, *ugasnjen*, a lepa ljudska starina so zgornje« (t. j. usahel itd.).

Z opuščanjem zastarelih jezikovnih sredstev po mnenju njihovih zagovornikov jezik siromašimo. Kakor bi se na prvi pogled zdelo to res, če bi namesto stare in nove besede, torej namesto dveh, obdržali samo novo, pa je stvar vendarle drugačna. Predvsem stara in nova beseda (ali katerokoli jezikovno sredstvo) lahko živita druga poleg druge le kot sinonima, n. pr. sposoben in zmožen, nada in upanje, hraber in pogumen. Pri njih še ne čutimo, da bi se ena »postarala«, četudi imata različno frekvenco. Toda vzemimo *bukve* in *knjigo*. V Prešernovem času sta bila živa oba izraza, le da je bil prvi običajnejši (Prešeren ga

rabi večkrat v *Novi pisariji* in v pismu Čelakovskemu) kakor drugi (v epigramu na Čopa-dihurja v *Krajnski čbelici* 1832). Stritar je še mnogo let pozneje videl v *knjigi* nepotrebno novotarijo, ko je pisal: »... še vedno berem stare bukve, ko drugi čitajo nove knjige« (SG 1868, 136). Bukve so postajale čedalje bolj značilne za govorico starih in preprostih ljudi, *knjiga* pa za jezik izobražencev, nekako tako, kakor je danes razmerje med *vojsko* in *vojno*. Subst. *bukve* je tako nehal biti nevtralna beseda in sinonim za knjigo in je dobil posebno stilno vrednost. Medtem ko Stritar tega ni čutil, je v istem času Jurčič uporabljal oba izraza, vendar navadno v različnih funkcijah. Oglejmo si, kako jih rabi v *Desetem bratu* in *Cvetu in sadu*.

Kadar pripoveduje pisatelj sam, navadno uporabi *knjigo*. V *Desetem bratu* (ZD III. DZS 1949): v dolgočasne knjige zreti (str. 185); na klopci vidi Manico sedeti s knjigo v rokah (227); ko knjigo odpira (237); se je prav z veseljem in pridom pečal s svojo knjigo (283); deklica je sedela pri neki knjigi (352). V *Cvetu in sadu* (ZD VI. DZS 1953): morala je... knjige itd. preskrbljevati (190); med veselimi prijatelji in svojimi knjigami (190); Leon je bil pustil knjigo pod orehom (204); teta vzame knjigo (204); imela je knjigo pred seboj (226); knjigo... odložil je na stran (251); Leon ji je moral... iz ne vem katere svete knjige čitati (271); usede se h knjigi (272); odpre zapisno knjižico (295); bile so vendar njemu drage knjige (318). *Bukve* mu pomenijo večinoma staro ali nabožno knjigo. V *Desetem bratu*: tam je imel spredaj klopco zase plačano in je ves čas iz nekih črnih bukvic bral, ne ozrl se mi na levo ne na desno. Nekdaj je bil pozabivši to knjigo v cerkvi pustil in kruljavi Mihelj, ki se je bil svoje dni pri kanonirjih v Nemškem Gradcu brati izučil in je te bukve pobral... (184). Tu je enkrat zapisal *knjigo*, pač zato, da si ista beseda ni trikrat sledila. V *Cvetu in sadu*: Barba ji prinese bukve (185). Tudi tu ima takoj nato: komtesa odpre knjigo. (Stara žena je brala Tomaža Kempčana.) Vzel je drugi dan v njeni knjižnici debele bukve v latinskem jeziku: »De civitate Dei« (204); vedela je, da je te bukve spisal sv. Avguštin (204—205); molitvene bukvice (207); »Kaj bi rad?« vpraša komtesa, naočnike sname, bukve zapre in žagarja gleda (233); egiptovske sanjske bukve (237, dvakrat; v tem primeru bi še danes lahko tako rekli, vendar bi se v tem čutila rahla ironija). Še dvakrat rabi *bukve*, najbrž zato, da bi se izognil ponavljanju *knjige*: Njegove bukve... ležale so še na klopci (*Deseti brat*, 237); odloži bukve (*Cvet in sad*, 272). Končno rabi Jurčič bukve, kjer se mu ta izraz bolje prilega. Pri opisovanju starinske sobe starega Piškava: Na mizi je stala steklenica vina in prazna kupica zraven kopice razmetanih bukev. Soba ni imela nobene lepote in, ko bi ne bilo velikanske z bukvami založene omare... (186). Podobno v *Cvetu in sadu*: Stari učitelj pak, ki danes z bukvami v roki in v svoji najlepši suknji hodi med klopki... (240). Od Jurčičevih oseb rabi *knjigo* samo mladi izobraženec Lovre Kvas v *Desetem bratu* (pri Leonu in profesorju v *Cvetu in sadu* ni ne takih ne drugačnih primerov). Če izjemoma zapiše *bukve*, se hoče verjetno izogniti prečestemu ponavljanju: »Ali ste še potlej kaj pečali se s knjigami?« (160) V pismu prijatelju: ko sva v samotni izbici odložila knjige (196); kako pri tem vé navajati primerne in neprimerne latinske izreke iz raznih knjig (199); pride k meni ter mi knjigo iz rok vzame (199); kadar mi bukve iz rok vzame (199); in tam v kolibici včasi najdem gospodično pri bukvah (202); vzamem neko knjigo (209); odprem knjigo (210); zaprem knjigo (210). Vse ostale osebe govorijo brez izjeme *bukve*. Dolef: »Če ste kaj učenih bukev prinesli, bodeva jih enkrat skupaj pogledala« (161);

Marijan: »Kdo bo zmerom v tistih bukvah ril« (223); deseti brat: »Rajši sem letal okrog po hosti in polju, nego sedel pri bukvah« (301); stara komtesa: »Prinesi mi bukve« (184); poštar: »Jaz ne verujem, da bi se kmetija dala v bukve spraviti« (224); župan: »Gledam tukaj v bukve« (237); žagar: Kaj se bere v taistih bukvah?« (237); dekan: »ko si ga bil k meni poslal po tiste bukve!... Ali si dobil to pomlad bukvice« (245); profesorjev najemnik, kmet: »Vse bukve in pisma je prebrskala« (317); dekla Barba pa celo pravi: »in ponoči v pismo gleda« (275), s čimer hoče reči, da bere knjigo.

Iz teh primerov vidimo, da je v Jurčičevem času *knjiga* postajala nevtralna beseda, ker jo pisatelj kot takšno največ uporablja. Beseda *bukve* je dobivala stilno obarvanost, vendar še ne tako izrazite, da je ne bi bilo mogoče zapisati namesto *knjiga*, kadar se hoče pisatelj izogniti ponavljanju te besede. *Bukve* govoriyo pri Jurčiču stari in neizobraženi ljudje (Dolef, Marijan, deseti brat, komtesa, dekan, poštar, župan, žagar, kmet), pisatelju pa služi ta izraz tudi za povečanje efekta pri opisu (Piškovova soba, stari učitelj) in za stare oz. nabožne knjige. Danes so *bukve* že tako zastarela beseda, da bi jo mogel uporabiti pisatelj samo še v pripovedi iz starih časov. »Starajoče se« besede in arhaizmi so torej lahko dragocen jezikovni pripomoček v umetniškem stilu, če jih rabi pisatelj s tankim posluhom. To pomeni, da v resnici siromaši jezik tisti, ki jih nasilno ohranja med nevtralnimi jezikovnimi sredstvi, ker jim s tem odvzema obarvanost, ki so si jo pridobile, ko je stopila na njihovo mesto nova beseda. Zapisati torej leta 1956 v strokovni reviji besedo *bukve*, je hud anahronizem, in stavek »... ali je naš cilj kar se da veliko število slovenskih besed, če pa vendarle ne pomeni našega pravega bogastva, saj je lahko cela vrsta takih, ki tičijo in bojo obtičale le v bukvah...« (JiS II, 54—55) — je dvakrat slab: zaradi vsebine in zaradi jezika.

Toliko o purističnih kriterijih pravilnosti.

Med ostalimi kriteriji pravilnosti, ki so napačni, ker izgubljajo izpred oči dejansko vlogo knjižnega jezika, sta omembe vredna dva. Eden se opira na logično mišljenje, drugi na slovnična pravila. Spór nastane, kadar prideta v nasprotje z ustaljeno knjižno rabo ali našim jezikovnim čutom.

Geslo *Vsakemu svoje* bi se moralo glasiti *Vsakemu njegovo* in je bilo tako tudi že predlagano, da bi ta oblika »ne bila sprta z logiko« (JiS V, 128). Vendar je bil s pravilno utemeljitvijo predlog zavržen: »Po logični analizi je krilatice sicer napačna in pomeni pravzaprav nekaj drugega, kakor bi rada povedala, toda razumemo jo vsi enoumno« (JiS V, 253). Če bi hoteli izločiti iz slovenščine vse, kar je nelogično, bi povzročili v jeziku zmešnjavo, ki je ne bi odpravili z nobeno logiko. Koliko imamo nesmiselnih besed, kakor so n. pr. *nogomet*, *kolodvor*, *drevored*! Koliko je zvez, kakršne so *nikdar in nikoli*, *ni ne konca ne kraja*, *okrog in okrog*, kjer se sploh ne zavedamo, da ponavljamo nekaj, kar smo rekli trenutek poprej! In navsezadnje bi lahko očitali Župančiču, da nas pita z nesmisli, če piše verze kakor *Tiho večer nad sanjajočim se jezerom boči*. *Nogomet* je sila nerodna beseda, toda ker se vsesplošno rabi in je njen pomen vsakomur jase, je nismo upravičeni preganjati. V zvezah, kakršna je *nikdar in nikoli*, s sinonimom ali ponovitvijo stopnjujemo pomen prvega člena. Župančičev verz pa spada na področje poetike, ki ima spet drugačno logiko. Jezik je čudežen instrument; kdor ga obvlada, lahko izvablja iz njega nešteto melodij in tonov. Samo ne zahtevajmo od njega drugega kakor to, za kar si ga je človek ustvaril.

Če jezikoslovec ne sledi jezikovnemu razvoju in čutu kolektiva, ki uporablja knjižni jezik, ampak predpisuje pravila in oblike na osnovi tako imenovane slovnične pravilnosti, ki včasih korenini še v praslovanščini, po nepotrebnem jezik komplicira in arhaizira. Primeri, da si jezikoslovec lasti zakonodajne pravice, žal niso tako osamljeni, da bi smeli molče mimo njih. Naj jih nekaj navedemo.

Po praslovanski palatalizaciji velarov imamo v slovenščini regularne palatalizirane oblike *otroci* in *pri otrocih* v nom. in lok. pl., proti prav tako regularni z *otroki* v instr. pl. Analogno po prvih dveh, ki imata kakor instr. pl. danes v končnici vokal *i*, je živa tudi oblika z *otroci*, toda ta ni dovoljena. — Uganka je, zakaj komparativi *bolj širok*, *bolj lahek*, *bolj čvrst* na splošno niso dovoljeni. Današnji jezikovni čut se jim prav nič ne upira in je vprašanje, če se jim je sploh kdaj. — Prepovedana je oblika *prsa*, ki je ravno toliko 'napačna' kot *ušesa*. — Do marca letos smo vsi govorili in pisali samo *srečolov* (tako tudi SP 1950) in nikogar ni motilo, da beseda ni čisto pravilno narejena. Zato je treba odkloniti 'pravilno' obliko *srečelov*, ki je bila predlagana v radijskih jezikovnih pogovorih. — Isto je z *elektrikom*, ki bo ostal pač mrtva beseda v slovarju za *električarja* (glej o tem JiS VII, 125). — Slovnica iz 1956 uči, da se izvedenke iz glagola *stati*, *stojim* pravilno glasijo *nastajati*, *postajati*, *vstajati*, in tako tudi *obstajati*, *pristajati*, ne pa *obstoјati*, *pristoјati*, češ da tudi oblik *nastojati*, *postojati*, *vstojati* nimamo (str. 192). Ni zdaj važno, da je sklicevanje na glagole *nastajati* itd. zmotno, ker gre za različne izhodiščne oblike (prim. JiS II, 132), nepravilno je sklicevanje na nekakšno pravilo, ki naj bi odločalo o tem, ali se neka živa oblika sme rabiti ali ne. Oblike *obstoјati*, *obstoјam*, *pristoјati*, *pristoјam* se ne občutijo kot neknjižne, zato bodo morale postati 'pravilne', enako kakor so že 'pravilne' *ogrožati*, *ogrožam*, poleg *ogražati*, *ogražam*, čeprav na primer pri nedovršniku *zgražati se*, *zgražam se*, ki je tvorjen iz iste osnove, dubleta z -o- ni v rabi. — Podobno zavrača slovnica oblike *zaželjen*, *poželjenje*, sklicujoč se na 'pravilne' oblike *žvrgolenje*, *hrepenenje* itd. (prav tako str. 192), dasi mora po drugi strani priznati, da imamo namesto 'pravilnih' glagolnikov *živenje*, *trpenje* — kakor so pisali še v 17. stoletju in je zahteval tudi Levstik — danes 'nepravilne' *življenje*, *trpljenje*. — Kam nas lahko privede kriterij, ki hoče izdelanemu pravilu podrediti jezikovno prakso, namesto da bi, obratno, praksa bila podlaga za ugotavljanje tendenc in zakonitosti, naj pokaže posebno značilen primer. Danski slavist Svane, ki je leta 1958 izdal v Kodanju nemško pisano slovnico slovenskega knjižnega jezika, navaja ob pridevniških paradigmah v akuz. sg. za srednji spol poleg končnice -o tudi -ega. Ocenjevalec te slovnice v JiS IV, 178 sl., je bil zelo presenečen nad tem, kajti Svane tega ni mogel najti v nobeni naši slovnici. Zanimiva je ocenjevalčeva ugotovitev, »da je ta preskok iz srednjega spola v moškega tako pogosten, da ga je opazil tudi tujec in ga postavil v sklanjatveni obrazec, česar si doma še dolgo ne bo nihče upal, saj po taki posebnosti v nevtralni sklanjatvi slovenščina odstopi od indoevropske skupnosti...« Vendar omenja primere, kjer »bi naš nevtralna oblika prav motila«. »Da, imamo celo primere, kjer se nam 'pravilna' oblika zdi skoraj nemogoča in se 'napačna' kar vsiljuje, n. pr.: *Z jadrom, ki ga je imel obešenega na visokem jamboru*...« To dokaj oprezno stališče ocenjevalca pa je bilo nato kritizirano (NOja 1959, 250) in raba moške oblike odklonjena kot napaka izobražencev, »ki v naglici ne utegnejo več pomisliti, ali gre za moški ali za srednji spol«. Da pa ne bi bili prisiljeni uporabiti oblike *obešenega* in se torej

pregrešiti proti slovničnemu pravilu, je bila predlagana formulacija stavka z malce drugačnim pomenom: »Z jadrom, ki je bilo obešeno...« Takšno stališče do jezikovne pravilnosti pa pomeni z drugimi besedami: jezik imamo zato, da z njim potrjujemo pravilnost večnih slovničnih pravil.

Spričo vsega tega se nam sledeča ugotovitev istega kritika, s katero naj zaključimo to razmišljanje, a bi mu bila prav tako lahko motto, ne bo zdela tako tragična, kakor se je morda njemu: »Tisti, ki sestavljajo jezikovna rešeta, sita in podobne reči, imajo sploh bridko usodo. Že nekaj desetletij preganjajo vse mogoče napake, toda če danes odprejo naše časopise ali knjige, bodo spet našli na svoje stare znanke, zbrane skoraj od prve do zadnje« (NOja 1956, 118).

Ignac Kamenik

POLLETNI UČNI TESTI ZA SLOVENSKI JEZIK V OSNOVNI ŠOLI

Pred menoj leže učni testi za slovenski jezik, s katerimi so po mnogih osnovnih šolah naše republike v začetku 2. polletja preverjali znanje učencev iz tega učnega področja. Oznaka »nestandardizirani polletni revizijski učni testi« kaže na njihov bolj ali manj eksperimentalni značaj, ki pa naj ga praktična uporaba in iz nje vznikle korekture standardizirajo.

Ker se s tako obliko ugotavljanja materialne in formalne izobrazbe, dosežene na različnih stopnjah pri pouku slovenskega jezika, lotevamo kočljivega in v vseh njegovih otenkih tako občutljivega vprašanja, kot je ocenjevanje, zahteva predloga, t. j. učni test, najskrbnejše sito. Razpravljanja o ocenjevanju (pa ne samo učencev) predvsem v zadnjih letih, ko nimamo med številčnimi in opisnimi ocenami in se nikakor ne moremo odločiti, kaj bi, pa zdaj testi, ki iščejo izhodišče za oceno v diametralno nasprotnem žarišču (v predmetu in ne v učencu, kot to žele opisne), kažejo, da ta problem ni tako enostaven, da bi šli pasivno mimo njega. Avtorjem učnih testov je vsekakor treba priznati, da skušajo najti objektivno, zrelo in trezno izhodišče za presojo smotrnosti pouka katerega koli predmeta; koliko pa so v teh prizadevanjih stvarno tudi uspeli, je odvisno predvsem od vsebinske izdelanosti samega testnega osnutka.

Ni naš namen, da bi se spuščali v razpravljanje o smotrnosti in funkcionalnosti učnih testov, o možnostih njihove uporabe, o eksaktni ali neeksaktni vrednosti njihovih rezultatov (tudi glede na učenca) itn. itn. — to prepuščamo pedagoškimi izvedencem — nas bo zanimala predvsem njihova vsebinska plat. Ta pa je pogojena v namembnosti samega testa, ki narekuje ne le vsebino, temveč tudi formulacijo posameznih nalog. Avtorstvo osnutka je prevzel Zavod za napredek šolstva LRS, testiranje pa je izvedla prosvetno-pedagoška služba, kar priča, da ne gre morebiti za anketo o vsebini pouka slovenskega jezika na terenu, temveč za prvi zametek ocenjevanja učencev s pomočjo učnih testov, čemur, logično, sledi tudi statistično izračunana ocena. Tak končni namen upravičuje sklep, da postaja vsebina testa za posamezen razred obenem tudi normativ, ki določa globalnost, obseg in formalno kvaliteto znanja učencev na dolo-